धिकारात् प्राक्दुहित्रधिकारश्रुतेः तद्बाधिकाया दुहितुः पुत्त्रेण बाध्यपुत्त्रबाधस्यैव न्याय्यत्वात्। इति दायक्रमसंग्रहश्च ॥

माताली, स्त्री, (मातुः आली। पृषोदरादित्वात् ऋकारलोपः। यद्वा, माताया आली।) मातुः सखी। इति शब्दमाला ॥

मातुलः, पुं, (मातुर्भ्राता। "पितृव्यमातुलेति।" ४।२।३६। इति निपात्यते। तत्र "मातुर्डुलच्।" इति वार्त्तिकात् डुलच्।) मातृभ्राता। पितृश्यालकः। इत्यमरः। २। ६। ३१। मामा इति भाषा ॥ तन्मरणे भागिनेयस्य पक्षिण्यशौचम्। यथा, शुद्धितत्त्वे।

"मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च।"

स च मातामहपर्य्यन्तरहितस्य मृतस्य प्रेतक्रियाद्यधिकारी। यथा,—

"मातुलो भागिनेयस्य स्वस्रीयो मातुलस्य च।"

इति शातातपीयपाठक्रमात्। इति शुद्धितत्त्वम् ॥ (मात्यते खार्य्यादिना मीयते। मात+बाहुलकात् डुलच्।) व्रीहिभेदः। मदनद्रुमः। (मादयतीति। मद+णिच्+बाहुलकात् उलच् पृषोदराद् दस्य तकारत्वञ्च।) धुस्तूरः। इति मेदिनी। ले, १२३ ॥ पर्य्यायो यथा,—

"धत्तूर धूर्त्त धुत्तूरा उन्मत्तः कनकाह्वयः।
देवता कितवस्तूरी महामोहः शिवप्रियः।
मातुलो मदनश्चास्य फले मातुलपुत्त्रकः ॥"

इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥ मा विद्यते तुला तुलना यस्य।) सर्पविशेषः। इति हेमचन्द्रः। ३। २१६ ॥

मातुलकः, पुं, (मातुल+स्वार्थे कन्।) धुस्तूरवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः ॥ (मातुलः। यथा, पञ्चतन्त्रे। १। २४१ ॥

"सोऽपि तव मातुलको न समायातः ॥")

मातुलपुत्त्रकः, पुं, (मातुलस्य धुस्तूरस्य पुत्त्रकः।) धुस्तूरफलम्। इत्यमरः। २। ४। ७८ ॥ (यथास्य पर्य्यायः।

"मातुलो मदनश्चास्य फले मातुलपुत्त्रकः ॥"

इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥) मातुलतनयः। इति मेदिनी। के, २३५ ॥

मातुला, } स्त्री, (मातुल+टाप्। मातुलस्य
मातुलानी, } स्त्री। "इन्द्रवरुणेति। ४।१। ४९। ङीष् आनुक् च।) मातुलपत्नी। इत्यमरभरतौ।२।६।३०। मामी इति भाषा ॥ तन्मरणे पक्षिण्यशौचम्। यथा,—

"श्वशुरयोर्भगिन्याञ्च मातुलान्याञ्च मातुले।
पित्रोः स्वसरि तद्वच्च पक्षिणीं क्षपयेन्निशाम् ॥"

इति शुद्धितत्त्वम् ॥

मातुलानी, स्त्री, (मा निषेधे तुलां नयति प्राप्नोतीति। नी+क्विप्। ङीष्।) कलायः। भङ्गा। इति मेदिनी। ने, २०३ ॥ (यथास्या पर्य्यायः। भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥

"भङ्गा गञ्जा मातुलानी मादीनि विजया जया ॥")

शणः। इति हेमचन्द्रः। ४। २४५ ॥ प्रियङ्गुवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका ॥

मातुलाहिः, पुं, (मा तुल्यतेऽसौ इति। तुल+मूलविभुजादित्वात् कः। मातुलश्चासौ अहिश्च।) सर्पविशेषः। मालुया साप इति फेयुयाटी इति च भाषा। अयं खट्वाकृतिः आयतदेहः दीर्घलाङ्गूलः चतुष्पात्। इति मधुमाधवादयः ॥ तत्पर्य्यायः। मालुधानः २। इत्यमरः।१।८।३॥

मातुली, स्त्री, (मातुलस्य स्त्री। "मातुल+इन्द्रवरुणभवेति।" ४।१।४९। इति ङीष् "मातुलोपाध्याययोरानुग् वा।" इति वार्त्तिकोक्तेः पक्षे आनुगभावः।) मातुलपत्नी। इत्यमरः। २। ६। ३० ॥ भङ्गा इति शब्दचन्द्रिका ॥

मातुलुङ्गः, पुं, (मा न तुलं गच्छतीति। गम+डः। पृषोदरादित्वात् अकारस्योकारः मुम् च।) बीजपूरः। इत्यमरटीकायां भरतः ॥ (यथा, सुश्रुते उत्तरतन्त्रे ३९ अध्याये।

"केशरं मातुलुङ्गस्य मधुसैन्धवसंयुतम्।
शर्करादाड़िमाभ्यां वा द्राक्षाखर्ज्जूरयोस्तथा॥"

(तथास्य पर्य्यायः।

"बीजपूरो मातुलुङ्गः सुफलः फलपूरकः।
लुङ्गुषः पूरकः पूरो बीजपूर्णोऽम्बुकेशरः ॥"

इति वैद्यकरत्नमालायाम्।

तथास्य गुणाः।

स्यान्मातुलुङ्गः कफवातहन्ता
हन्ता कृमीणां जठरामयघ्नः।
स दोषरक्तादिविकारपित्त-
सन्दीपनः शूलविकारहारी ॥
श्वासकासारुचिहरं तृष्णाघ्नं कण्ठशोधनम्।
दीपनं लघु रुच्यञ्च मातुलुङ्गमुदाहृतम् ॥
त्वक्तिक्ता दुर्ज्जराति स्यात् कृमिवातकफापहा।
स्वादु शीता गुरुः स्निग्धा त्वङ्मांसं वातपित्तजित् ॥
मेध्यं शूलानिलच्छर्द्दिकफारोचकनाशनम्।
दीपनं लघु संग्राहि गुल्मार्शोघ्नन्तु केशरम् ॥
हृद्यं वर्णकरं रुच्यं रक्तमांसबलप्रदम्।
शूलाजीर्णादिरोगेषु मन्दाग्नौ कफमारुते ॥
अरुचिश्वासकासेषु स्वरसोऽस्योपदिश्यते।
रसोऽतिमधुरो हृद्यो वीर्य्यपित्तानिलापहा ॥
कफकृद्दुर्ज्जरः पाके मातुलुङ्गस्य कल्ककः।
तिक्तं पुष्पन्तु बीजञ्च गुल्मनुत्स्यात्तथापरम् ॥"

इति हारीते प्रथमे स्थाने दशमेऽध्याये ॥

"त्वक्तिक्ता कटुका स्निग्धा मातुलुङ्गस्य वातजित्।
वृंहणं मधुरं मांसं वातपित्तहरं गुरु ॥
लघु तत्केसरं श्वासकासहिक्कामदात्ययान्।
आस्यशोषानिलश्लेष्मविबन्धच्छर्द्यरोचकान् ॥
गुल्मोदरार्शः शूलानि मन्दाग्नित्वञ्च नाशयेत्॥"

इति च वाभटे सूत्रस्थाने षष्ठेऽध्याये ॥)

मातुलुङ्गकः, पुं, (मातुलुङ्ग+संज्ञायां स्वार्थे वा कन्।) छोलङ्गवृक्षः। तत्पर्य्यायः। फलपूरः २ बीजपूरः ३ रुचकः ४। इत्यमरः।२। ४। ७८ ॥ मातुलुङ्गः ५ श्वफलः ६ फलपूरकः ७ लुङ्गुषः ८ पूरकः ९ पूरः १० बीजपूर्णः ११ अम्बुकेशरः १२ छोलङ्गः १३। इति रत्नमाला ॥ अस्य गुणाः। हृद्यत्वम्। अम्लत्वम्। लघुत्वम्। अग्निदीपनत्वम्। आध्मानगुल्मप्लीहहृद्रोगोदावर्त्तनाशित्वम्। विबन्धहिक्काशूलच्छर्द्दिरोगे प्रशस्तत्वञ्च। अस्य त्वग्गुणाः। तिक्तत्वम्। दुर्ज्जरत्वम्। कफवातनाशित्वम्। विगतरसत्वञ्च। तन्मांसगुणाः। स्वादुत्वम्। शीतत्वम्। गुरुत्वम्। वायुपित्तनाशित्वञ्च। इति राजवल्लभः ॥

मातुलुङ्गा, स्त्री, (मातुलुङ्ग+टाप्।) मधुकुक्कुटी। यथा,—

"मातुलुङ्गा सुगन्धान्या गिरिजा पूतिपुष्पिका।
अत्यम्ला देवदूती च सा क्वचिन्मधुकुक्कुटी ॥"

इति रत्नमाला ॥

मातुलुङ्गिका, स्त्री, (मातुलुङ्ग+संज्ञायां कन्। टाप् अकारस्येत्वम्।) वनबीजपूरः। इति राजनिर्घण्टः ॥

मातृकच्छिदः, पुं, (मातुः कं शिरश्छिनत्तीति। छिद+कः। पित्रादेशात् मातृशिरश्छेदनादस्य तथात्वम्।) परशुरामः। इति केचित् ॥

मातृका, स्त्री,(मातेव। मातृ+"इवे प्रतिकृतौ।" ५। ३। ९६। इति कन् टाप्।) धातृका ॥ (यथा, बृहत्संहितायाम्। ४३। ६६।

"रज्जूत्सङ्गच्छेदने बालपीड़ा
राज्ञो मातुः पीड़नं मातृकायाः ॥"

मातेव। मातृ+स्वार्थे कन्।) माता। देवीभेदः। वर्णमाला। इति मेदिनी। के,१३८॥ करणम्। स्वरः। उपमाता। इति हेमचन्द्रः। मातृकागणोत्पत्तिर्यथा,—

"तत्र देवोऽप्यसौ दैत्यं त्रिशूलेनाहनद्भृशम्।
तस्याहतस्य यद्रक्तमपतद्भूतले किल ॥
तत्रान्धका असंख्याता बभूवुरपरे भृशम्।
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं रुद्रः शूलेऽन्धकं मृधे ॥
गृहीत्वा त्रिशिखाग्रेण ननर्त्त परमेश्वरः।
इतरेऽप्यन्धकाः सर्व्वे चक्रेण परमेष्ठिना ॥
नारायणेन निहतास्तत्र येऽन्ये समुत्थिताः।
असृग्धारास्तुषारैस्तु शूलप्रोतस्य चासकृत् ॥
अनारतं समुत्तस्थुः स्वतो रुद्रो रुषान्वितः।
तस्य क्रोधेन महता मुखाज्ज्वाला विनिर्ययौ ॥
तद्रूपधारिणीं देवीं यान्तीं योगीश्वरीं विदुः।
स्वरूपधारिणी चान्या विष्णुनापि विनिर्म्मिता ॥
ब्रह्मणा कार्त्तिकेयेन इन्द्रेण च यमेन च।
वाराहेण च देवेन विष्णुना परमेष्ठिना ॥
पातालोद्धरणं रूपं तस्या देव्या विनिर्ममे।
माहेश्वरी च माहेन्द्री इत्येता अष्ट मातरः ॥
कारणं यस्य यत् प्रोक्तं क्षेत्रज्ञेनावधारितम् ॥
शरीरादेव नाना तु तदिदं कीर्त्तितं मया।